

Filmološko istraživanje u bečkom filmskom arhivu 2004.

Filmski arhiv u Beču često je u brojnim filmološkim istraživanjima, provedenim s ovih prostora, nepravedno zaobilazan. Činjenicu da je riječ o relevantnom filmskom arhivu, koji sadržava brojna, još neistražena područja hrvatskoga filmskog interesa, potvrđuje i prvo sustavnije istraživanje koje je u njemu, 2001. godine, proveo dr. Mato Kukuljica, pročelnik Hrvatske kinoteke. Taj je posjet otvorio vrata mnogim otkrićima, posebice onoga epohalnog otkrića prvoga srpskog igranog filma *Karađorđe* iz 1913. u režiji Čiče Ilije Stanojevića, a koji se upravo čuvao u bečkom filmskom arhivu.

Moj posjet bio je isključivo vezan za filmsku proizvodnju u NDH. Nekoliko je filmova čije sam tragove slijedio do Beča.

Malo je poznato da je Oktavijan Miletić, jedan od pionira filmske proizvodnje u nas, 1940.–1944. režirao i nekoliko filmova za njemačke filmske kompanije UFU i TOBIS. Zbog obaveza koje je imao s Nijemcima, Miletić je odbio za Ravnateljstvo za film u NDH snimiti prvi film proizveden u NDH, *Iz velikog povijesnog govora Poglavnika dra. Ante Pavelića na Trgu Stjepana Radića u Zagrebu 21. svibnja 1941.*,¹ čime ipak nije narušio svoj veliki profesionalni kredibilitet, budući da će upravo on biti režiser i prvoga zvučnog dugometražnog igranog filma *Lisinski* iz 1944.

Prve podatke o ovim filmovima nalazimo već 1940. godine, kada je zabilježeno da je Miletić za TOBIS film snimio film pod nazivom *Bildhauerkunst in Kroatien (Hrvatski kipari)*, u kojem je bio snimatelj, montažer i režiser, a scenarij je napisao Alois König. Film je prikazivao rad hrvatskih kipara Ivana Meštrovića, Antuna Augustinčića, Frane Kršinića, Vanje Radauša i Luja Lozice.²

Početkom rujna 1941. u Zagreb je stigao dr. Joseph Eckardt, ravnatelj kulturnoga odsjeka TOBIS filma.³ Razlog njegova posjeta bila je priprema Tjedna njemačkog kulturnog filma, koji se održao u Zagrebu 8.–15. XII. 1941. da zbliži i pojača »prijateljsku suradnju između njemačkog i hrvatskog naroda« te »da dođe do još jačih kulturnih veza između oba naroda u okviru Nove Europe«.⁴ Za boravka u Zagrebu objavio je da Oktavijan Miletić za Nijemce snima dva filma: »... to je film o Zagrebu. Snimio ga je na nalog TOBIS-a izvrstni snimatelj Oktavijan Miletić koji je dobro poznat zbog svojeg rada na filmskom području. Sadržaj za ovaj film napisao je Upravitelj Njemačke akademije u Zagrebu Alois König ... Ovaj će film biti dovršen koncem ove godine a glazbu sklada dobro poznati i kod nas skladatelj Jakov Gotovac ... Drugi film koji snimamo bit će prikaz hrvatskog seljačkog života. Snimci su uzeti i bit će uzeti u selima u okolici Zagreba. Glazbu za ovaj drugi kulturni film iz hrvatskog narodnog života skladat će vjerojatno skladatelj Boris Papandopulo. I za ovaj film sastavio je sadržaj Alois König a snima ga Oktavijan Miletić. ... Prema ovome se vidi koliko pažnje njemačka filmska proizvodnja poklanja motivima hrvatskog narodnog života. Ovi filmovi

¹ Marijan Mikac, *Film u NDH*, Madrid, 1971., 30.

² Ante Peterlić i Vjekoslav Majcen, *Oktavijan Miletić*, Zagreb, 2000., 167.

³ *Hrvatski narod* 200, 2. IX. 1941.

⁴ *Hrvatski narod* 296, 9. XII. 1941.

bit će poticaj za daljnji razvoj naše domaće filmske proizvodnje, osobito kulturnih filmova.«⁵

Za prvi film koji spominje dr. Eckardt, *Agram*, kao i prije spomenuti film *Bildhauerkunst in Kroatien (Hrvatski kipari)*, danas se drži da nije sačuvan.⁶ Međutim situacija s drugim filmom koji on spominje daje nadu u njihov pronalazak. Riječ je o filmu *Croatisches Bauernleben (Hrvatski seljački život)*⁷, koji je Oktavijan Miletić snimio, montirao i režirao, uz glazbu Krešimira Baranovića⁸ a ne Borisa Papandopula, kako je najavio dr. Eckardt. Kao vođa filmske proizvodnje zabilježen je A. Merwick. Film je svoju premijeru imao sredinom studenoga 1942. godine na Tjednu njemačkog prosvjetnog slikopisa u Münchenu. Film je najavio njemački ministar propagande dr. Joseph Göbbels. Premijernoj projekciji, kao poseban gost dr. Göbbelsa, prisustvovao je i sam Miletić, zajedno s nadstojnikom proizvodnje UFE. Film se, iz još neutvrđenih razloga, u hrvatskim kinima pojavio tek u studenom 1943.⁹ Od tada, pa sve do danas, hrvatska ga publika nije imala prilike vidjeti. U bečkom filmskom arhivu pronašao sam izvrsno očuvanu 16 mm kopiju ovoga filma. Ljubaznošću njihova osoblja imao sam ga prilike više puta pogledati na montažnom stolu. Ono što sam vidio samo je potvrdilo moju pretpostavku – Oktavijan Miletić, unatoč svojoj suradnji s ozloglašanim filmskim kompanijama pod nadzorom dr. Josepha Göbbelsa, nije svoj profesionalni angažman podredio dominantnim političko-rasističkim tendencijama onoga doba, već je snimio jedan od svakako najljepših filmova koji prikazuju život hrvatskih seljaka (u ovom slučaju šestinskih). Predivna fotografija, dojmljiva glazba i sigurna režija pokazuju da ovaj kratki film (oko 15 minuta) spada u ponajbolja ostvarenja hrvatske kinematografije. Ovo otkriće postavlja temelje za njegovo skoro prikazivanje široj hrvatskoj javnosti, što je, zapravo, i cilj filmske arheologije.

Drugi trag koji sam slijedio jest podatak o snimanju filma *Menschen im Sturm* na lokacijama u Hrvatskom Zagorju 1941. Hrvatske prirodne ljepote bile su razlog da je vodstvo TOBIS filma odlučilo da dio svoga filma *Menschen im Sturm (Ljudi u oluji)* snimi upravo u NDH.¹⁰ Snimanje je obavljeno tijekom srpnja 1941.¹¹ U glavnim ulogama bili su Olga Čehova, Gustav Diesel, Hannelohre Schrot, Sigfried Breuer, Joseph Sieber, Heiz Welzell i Kurt Meisel. Režiju filma potpisao je Fritz Peter Buch. Svoju zagrebačku premijeru film je imao 21. III. 1942. godine, u kinu »Dubrovnik«, a premijeri su nazočili visoki dužnosnici NDH: ministri Ivica Frković, Vladimir Košak, Lovro Sušić, Ivo Perić te drugi endehaški i njemački uzvanici.¹² Film je bio još jedan od primjera njemačke filmske propagande: njemačka okupacija slovenskoga teritorija posljedica je nasilnosti Srba (!) prema njemačkoj zajednici koja tamo živi. Bečki filmski arhiv, nažalost, nije imao kopiju ovoga filma (upućen sam na Bundesarchiv u Berlinu), ali je zato popratna građa bila od velike pomoći. Naime, tamo se nalazi izvrsno očuvana knjižica iz serije

⁵ Hrvatski narod 205, 7. IX. 1941.

⁶ Monografija Peterlić/Majcen 2000, 167–168. navodi samo neke od njih, te ustvrđuje da »filmovi nisu načuvani«.

⁷ U Peterlić/Majcen 2000, 168, film je, iz nepoznatoga razloga, nazvan *Život seljaka*.

⁸ Hrvatski narod 595, 19. XI. 1942.

⁹ Hrvatski slikopis 11(1943) 10.

¹⁰ Hrvatski narod 132, 26. VI. 1941.

¹¹ Fotografije s snimanja donosi Mikac 1971., 38.

¹² Hrvatski narod 383, 22. III. 1942., 2.

Illustrierter Film-Kurier o filmu *Menschen im Sturm*. Na njoj je, osim osnovnih podataka o filmu odlično predstavljen način njegova reklamiranja koji pokazuje velik trud uložen u propagandu ovoga, TOBIS-u očito jako važnoga, filma. Na naslovnici je portet glavne glumice Olge Čehove, ispod kojega se nalazi njemački naziv filma s dramatično iskidanom podlogom slova. Posljednja strana donosi vrlo detaljan sadržaj filma, no oblikovan u nagnut bijeli kvadrat iznad kojega je fotografija stisnute i zabrinute njemačke obitelji.

Film govori o Aleksandru Osvatiću, Slovincu, i njegovoj ženi Veri, Njemici, koji se, s njezinom kćerkom iz prvoga braka, Marieluiseom, u posljednjem tjednu postojanja Kraljevine Jugoslavije, pred sam početak rata 1941., doseljuju blizu granice s Njemačkom. Srpska vojska progona Folksdojčere, njemačku nacionalnu manjinu u Jugoslaviji, a na Osvatićevo se imanje stacionira vojska srpskog kapetana Rakića kako bi spriječila prebjege preko granice. Vera iskoristi činjenicu da je kapetan Rakić u nju zaljubljen te organizira tajne prebjege preko granice. Iako u opasnosti da je otkriju, Vera organizira posljednji bijeg za Hansa, mjesnoga učitelja, koji je u vezi s Marieluiseom, i njegove školarce. Da Veru ne otkriju, žrtvuje se ljekarnik Paulić, Hrvat. Uspješno prebacivši djecu, ona ipak biva razotkrivena; srpski oficir ubija je metkom iz pištolja nadomak granice, dok su njezina kćerka i Hans uspjeli preći u njemačku domovinu.

Sadržaj ovoga filma savršeno pokazuje njemačko opravdanje okupacije slovenskoga teritorija s jedne strane, pozitivnost Hrvata s druge i širenje mržnje prema Srbima s treće strane. Sličnu su tendenciju već iskazali u dokumentarnom filmu *Smrt Jugoslavije* iz 1941., u kojem se zapravo prikazala osloboditeljska namjera Nijemaca na ovim prostorima 1941., koja je borbom sa Srbima i, naravno pobjedom, omogućila da, posebno Hrvati, realiziraju svoje nacionalne tendencije. Osim propagandnoga materijala o filmu, pronašao sam i primjerak *Paimann's Filmlisten*, bečkoga tjednog filmskog biltena, koji je donosio podatke i kritike filmova prikazivanih u Beču. Iz njega se može očitati da je *Menschen im Sturm* bio dug 2200 metara (oko 80 min), kao i vrlo interesantan podatak da je bio zabranjen za mlade (»für Jugendliche nicht zugelassen«).¹³ Povratkom u Zagreb nastavio sam istraživanje te sam kod privatnoga imatelja pronašao hrvatski propagandni materijal za ovaj film. Iako vizualno drugačiji od njemačkoga, također donosi detaljan sadržaj filma (osim što ovaj posebno ističe, logično, ulogu ljekarnika Hrvata te, začuđujuće, navodi da Vera, iako pogođena metkom, uspijeva preći granicu(!)), dok je naslovna strana čitavoga materijala zapravo plakat samoga filma. S druge strane, u Hrvatskom povijesnom muzeju otkrio sam veliki broj negativa i fotografija nastalih još 1941. na snimanju u Hrvatskom zagorju. One izvrsno ilustriraju rad njemačke filmske ekipe, kao i sastav delicija ponuđenih gostima koji su posjetili snimanje: ravnatelju Ravnateljstva za film u NDH Marijanu Mikcu i drugima. U svakom slučaju, dok još jedino film nije dostupan za istraživanje, pronađeni podatci uvelike pomažu u rekonstrukciji jednoga, za obje strane, vrlo važnoga filma.

Ovo kratko filmološko istraživanje pokazalo je da po europskim filmskim arhivima postoje mnoge stvari kojih domaći istraživač često nije niti svjestan. Filmski arhivi u Berlinu, Rimu, Budimpešti, i Sofiji, tj. u zemljama s kojima je NDH najtješnje surađivala, zasigurno kriju još mnoge tajne. Na nama je da ih otkrijemo.

¹³ Paimann's Filmlisten Wochenschrift für Lichtbild – Betrachtung, Beč, 27. I. 1942., 4.

Daniel Rafaelić